

Kielikäsitys ja kielenohjailu

Kielen tietoinen kehittäminen eli kielenohjailu ei tapahdu tyhjiössä vaan kytkeytyy kiinteästi kulloinkin vallitsevaan käsitykseen kielestä. Kielikäsitukset taas ovat riippuvaisia oman aikansa ideologisista suuntauksista ja yhteiskunnallisista ilmiöistä. Tätä riippuvuutta ovat omiaan havainnollistamaan ne ilmeiset erot, joita on havaittavissa itämerensuomalaisten sivistyskielten suomen ja viron tietoisessa kehittämisessä.

Suomen kieli kehitettiin nykyaikaiseksi sivistyskieleksi 1800-luvulla. Voimakkaimman kehityksen aikaa oli ns. varhaisnykysuomen kausi, noin vuodet 1820–1870. Koko Euroopassa laajalle levinnyt aatesuunta oli silloin romantiikka, joka Suomessa ilmeni nimenomaan kansallisromantiikkana. Voisi sanoa, että suomea kehitettiin kansallisromantiikan ilmapiirissä. Viron voimakkaimman kehityksen katsotaan alkaneen noin vuodesta 1870, mutta varsinainen Johannes Aavikin johtama kielen uudistus ajoittuu 1900-luvun alkuun, huippukautenaan vuodet 1912–1924. Rationaalinen tai funktionaalinen näkemys kielestä oli silloin voittanut alaa Euroopassa. Monien aikalaistensa tavoin Aavik piti kieltä välineenä, jota voidaan ja oikeastaan pitääkin muovata yhä tarkoituksenmukaisemmaksi.

Toisaalta kansallisromanttinen, toisaalta funktionaalinen näkemys kielestä ovat selvästi vaikuttaneet kielenohjailuun Suomessa, Virossa ja monissa muissakin maissa. Niiden lisäksi on tietysti muitakin vaikuttavia näkemyksiä (ks. esim. Telemann 1986a, 4–7), mutta keskityn kirjoituksessani näihin kahteen. Niiden voi katsoa edustavan kahta erilaista perusasennetta kieleen. Toisaalta kieltä katsotaan identiteetin, varsinkin kansallisen identiteetin näkökulmasta. Toisaalta sitä katsotaan viestinnän sujumisen näkökulmasta. Rajoitan esitykseni koskemaan suomen kielen ohjailua.

Kansallisromantiikka ja kieli

Romantiikan aatevirtaus syntyi 1790-luvulla Saksassa. Sen eriytyneet haarat kansallisromantiikka on säilyttänyt useat romantiikan yleiset perusnäkemyk-

set, mutta sillä on myös omat erityiset korostuksensa. Romantiikan yleisiä piirteitä ovat esim. idealistinen tietoteoria, historismi, mielikuvituksen ja tunteen arvostus sekä kaiken aidon, alkuperäisen ja luonnonmukaisen ihailu. (Esim. Lindberg 1986, 53.) Korostukset ovat kuitenkin erilaisia eri maissa ja eri aikoina. Romantiikka on moni-ilmeistä.

Kansallisromantiikka – varsinkin 1800-luvun alkupuolen kansallisromantiikka – painottaa kansakunnan merkitystä historiassa ja kulttuurissa. Kansakunta ymmärretään yksilöksi, jolla on oma erityislaatunsa, kansallisuusluonne tai kansallishenki. Kansallishenki ilmenee kansakunnan vaiheissa, tavoissa, laeissa ja kansanperinteessä ja aivan erityisesti kansakunnan kielessä. Kieli on romantikkojen näkemyksen mukaan kansallisuuden tärkein ilmenemismuoto. Kieltä siis katsotaan identiteetin näkökulmasta. Kielellä on itseisarvo kansallisuuden ilmentäjänä. Sen ainoa tehtävä ei ole välittää viestejä ihmisten kesken. (Lindberg 1986, 53–54.)

Seuraava katkelma Adolf Ivar Arwidssonin kirjoituksesta ”Om Nationalitet och National Andra” (Åbo Morgonblad 17.2.1821) edustaa tyyppillistä kansallisromantiikan kieliäjattelua:

Ennen muuta meidän tulee hoitaa ja vaalia kotimaista äidinkieltämme, sillä niin kauan kuin se säilyy, tunnemme itsemme kansaksi. Isien kielen hävitessä häviää ja hukkuu kansakin. Kaikki samaa kieltä puhuvat muodostavat luonnostaan hajoamattoman kokonaisuuden; niitä yhdistää sisäinen sielun ja ajatuksen side, joka on kaikkia ulkonaista siteitä mahtavampi ja lujempi. Sillä kieli on ihmiskunnan henkinen, niin kuin maa sen ruumiillinen rajoitus. Mutta edellinen on voimakkaampi, koska henki merkitsee enemmän kuin aine. Äidinkielessä tulevat ilmi kansan luonne ja mielenlaatu, sen sivistys, tavat ja tottumukset. Vieläpä taivutukset, suuremmat tai vähäisemmät poikkeukset, joita kielessä esiintyy, ovat ominaisia ja tyyppillisiä eri kansoille. Syy on selvä. Kieli ei ole yhden ihmisen tai jonkin ajan satunnainen tuote, vaan se on kansan koko henkisen elämän, sen sivistyksen, elämän, maailmankatsomuksen ja periaatteiden ilmaus. (Anttila 1936, 372–373; pienet kieliasun korjailut PR.)

Juuri kieltä koskevaan ajatteluunsa myös Johan Vilhelm Snellman oli saanut ratkaisevat vaikutteet romantiikasta. Tämän ajattelun keskeinen käsite on kansalliskieli. Vain jonkin kansalliskielen muodostaman järjestelmän puitteissa on mahdollista käsittää maailma. Jokaisessa kielessä elää kansakunnan luoma tiedon järjestelmä, jonka ihminen saa valmiina menneiltä sukupolvilta. Kielessä elää myös kansakunnan kansallinen sivistys, sen perimätieto, tavat ja lait. Ne muodostavat aineksen, joka erottaa kansakunnan toisesta. Kansallisuus on siis olemassa kansalliskielessä. – Snellman moittii niitä aikansa kielentutkijoita, jotka antavat kielelle vain välineen arvon. (Kukkonen 1964, 268–269.)

Kansallisromantiikan ja idealistisen filosofian herätteillä oli ratkaiseva vaikutus suomen kielen aseman kehitykseen 1800-luvulla. Kehitystä olisi vuo-

den 1809 valtiollisen muutoksen jälkeen ehkä tapahtunut muutenkin, mutta se tuskin olisi ollut yhtä nopeaa ja radikaalia. Kielestä, jota vuosisadan alussa vain maaseutuväestö ja kaupunkien palvelusväki käytti puhekielenään ja jota vain kirkko viljeli kirjallisesti, tuli hallinnon, koulutuksen ja monipuolisen kirjallisuuden kieli noin 50 vuodessa.

Jo Suomen romantiikan ensimmäiset airuet, ns. Turun romantiikan nuoret yliopistomiehet, omaksuivat sen käsityksen, että Suomen kansalliskieli on suomi. Vuoden 1820 kahden puolen ilmestyneissä kirjoituksissaan he valittivat ja paheksuivat maan pääkielen alistettua asemaa ja vaativat sille kansalliskielen oikeuksia. He myös esittivät ehdotuksia kehnon tilanteen korjaamiseksi (ks. esim. Anttila 1936, 374–376). Noin 50 vuodessa useimmat ehdotukset toteutuivat – yliopiston suomalaistuminen tosin vei toistasataa vuotta. Ennen kuin ehdotuksista päästiin toteutukseen, tarvittiin Snellmanin kansallis-yhteiskunnallinen ohjelma ja hänen määrätietoinen kansallinen herätystyönsä. Tarvittiin myös kansalliseepos vahvistamaan uskoa siihen, että suomenkielisillä suomalaisilla on oma menneisyys ja omaa kulttuuria.

Rinnan sen vaatimuksen kanssa, että suomen kielen tuli saada kansalliskielen asema, syntyi vaatimus itse kielen kehittämistä uusien tehtävien mitataiseksi. Vanhan kirjakielen puutteet havaitsi selvästi se Turun romantiikan edustaja, joka itse kirjoitti suomeksikin, nimittäin Reinhold von Becker. Hänen kirjallisesta toiminnastaan yleensä katsotaankin kirjakielen murrosvaiheen alkaneen.

Kansallisromantiikka siis vaikutti kirjakielen muutostarpeen tiedostamiseen. Tulkinnanvaraista sen sijaan on, mikä muutoksen sisällössä on romantiikan inspiroimaa ja mikä on peräisin muista lähteistä.

Haminan rauhan jälkeenkin Suomen henkisessä elämässä säilyttivät asemansa Porthanin aikaa leimanneet valistusrationalismi ja uushumanismi. Kuten Matti Klinge on osoittanut, niiden asemaa oli omiaan lujittamaan se, että niillä vanhastaankin oli vankka kannatus uuden emämaan hovin ja sivistyneistön keskuudessa. (Esim. Klinge 1980, 13–15.) Valistuksen ja hyödyn aikakautenakin pidettiin tärkeänä kansan valistamista kirjallisuuden avulla, ja suomenkielisen maalaisväestön valistamiseen tähtäävää ei-uskonnollista kirjallisuutta oli jonkin verran ilmestynyt jo Ruotsin vallan loppuaikana (ks. esim. Häkkinen 1994, 126–128). Kansallisuusaatteen rinnalla suomalaisuusmiehiä innoitti valistushenki. Jaakko Juteini ”omaksui koko sydämeästään toisaalta valistuksen rationaalisen elämänkäsityksen ja toisaalta esiromantiikan suomalaisuusharrastuksen”, kuten Väinö Kaukonen häntä luonnehtii (1964, 49). Becker ja Lönnrot tähtäsivät suomenkielisillä kirjoituksillaan paitsi kansallisiin päämääriin myös suomenkielisen väestön monipuoliseen valistamiseen. Itse Snellmankin ryhtyi toimittamaan valistavaa lehteä suomenkieliselle maalaisväestölle, kun hän suurella ulkomaanmatkallaan oli tutustunut ranskalaisiin ja englantilaisiin valistuskirjailijoihin (Kukkonen 1964, 274, 277–278).

Kansallisromantiikan ilmentymiksi suomen kirjakielen kehittälyssä voidaan mielestäni selvimmin katsoa kieli-idealismi, kansankielen arvostus ja pyrkimys puhdaskielisyyteen. Nämä juonteet ilmentävät romantiikan ajattelun eri puolia eivätkä aina sovi riidattomasti yhteen.

Kielen idea

Romantiikan kieliteoreetikot antoivat yleensä erityisen arvon kirjakielelle. Sitä pidettiin kielen historiallisen kehityksen huippuna. Kansakunta kehitti kirjakielen voidakseen yhdistää hajanaisen puhekielen parhaat puolet kokonaisuudeksi ja loi sen avulla kirjallisuutta. Kirjakieli hallitsi sen jälkeen puhekieltä, josta tosin edelleen voitiin saada kirjakieleen hyödyllisiä sanoja ja ilmauksia. (Jessen 1986, 31–32.) Suomessakin Gustav Renvall julkaisi 1837 laajan tieteellisen artikkelin ”Om Finlands National- eller Bokspråk” (sen lyhennelmä sisältyy Renvallin kielioppiin nimellä ”Om Finlands Bok- eller Skrif-språk”). Yhteisen päämäärän esimerkiksi Jaakko Juteini kielioppinsa esipuheessa ilmaisee seuraavasti:

Sanotaan kyllä: kieltä tulee kirjoittaa, niin kuin sitä puhutaan. Mutta koska siten syntyisi yhtä monta kieltä, kuin nyt on eri murteita, niin pitää maan joka murteesta käyttää hyväksi vain se, mikä parhaiten pitää yhtä kielen luonteen kanssa ja voi johtaa sen täydellistymiseen, kunnes pikemminkin on syytä sanoa: kieltä tulee puhua, niin kuin sitä kirjoitetaan. (Judén 1818, 5.)

Kielen todellinen olemus, sen idea ei välttämättä ilmene sen pintamuodoista, koska esimerkiksi vieraat vaikutteet ovat voineet sitä hämärtää. Eri pintamuotoja vertailemalla voidaan ideaalinen muoto ehkä paljastaa ja sitten pyrkiä ohjailemaan kielen kehitystä sitä kohti. Tätä ajattelutapaa edusti hyvin korostuneesti vielä August Ahlqvist 1800-luvun jälkipuoliskolla. Hän oli kielen tutkija ja katsoi, että juuri tutkijoiden tehtävä on paljastaa kielen ideaalinen muoto ja myös kaikin voimin ohjailta kielen kehitystä sen mukaiseksi. Käsitöksensä pintamuotojen ja idean suhteesta hän ilmaisi esim. seuraavasti:

Itsekullakin kielellä on nim. aatteellinen tarkoitusperänsä, idealinsa, ihanteensa – –. Mutta luonto ei voi tässäkään kohdassa enemmän kuin muissaakaan yhdellä kertaa ja yhdessä paikassa tuottaa ihannetta esiin. Niin kuin maalari, maalatakseen ihanteellisen kaunista ihmiskuvaa, ei luonnossa eli oloisuudessa missään löydä semmoista, vaan hänen täytyy koota kuvansa eri osat eri haaroilta, ja ne sisällänsä yhdeksi ihanaksi sulattaa ja täten syntynyt hänen aatteessansa oleva kuva koettaa väreillä pystyttää kankaalle, niin ei kielen tutkijakaan koskaan yhdestä murteesta löydä jonkun kielen luonnetta täydellisenä, vaan hänen täytyy tutkia kaikki murteet ja niistä yhteen koota kielen omituisuudet kieliopiksi, joka esittää sen kysymyksensä olevan kielen täydellisesti, vaikka tätä kieliopin esittämää kieltä ei mis-

sään puhuta aivan siten ja kaikkine niine omituisuuksineen kuin ja joine kielentutkija on kuvannut. (Kohtamäki 1956, 97–98 < Ahlqvist 1871.)

Ahlqvistin näkemyksen mukaan tutkijoiden tehtävä oli kielen historiaa ja eri murteita tutkimalla selvittää kielen ”lait”, jotta kielen rakenne voitiin kuvata ja sen kehitystä ohjailta sen omien lakien mukaan (ks. Kohtamäki 1956, 93–94). Joskus näkee esitettävän, että Ahlqvistin ajatukset kielen laeista ja kielentutkijan tehtävästä niiden paljastajana ja voimaan saattajana lähinnä kuvastavat hänen omaa autoritaarista luonnettaan. Voivat ne tietysti sitäkin kuvastaa, mutta ennen muuta ne kuvastavat oman aikansa näkemyksiä. Ahlqvistin hengenheimolainen oli esim. hänen jonkin verran vanhempi aikalaisensa, ruotsalainen kielentutkija Johan Erik Rydqvist (1800–1877). Rydqvist oli kielihistorioitsija, joka 1850 julkaisi teoksen *Svenska språkets lagar*. (Ks. Lindberg 1986, 58–61.) Lainaan oman aikamme ruotsalaisen tutkijan luonnehdintaa Rydqvistin kielikäsituksesta:

Ruotsissa kansallisromantikon nimityksen ansaitsee parhaiten Rydqvist. Hänen kielikäsitöksensä ei ollut romanttinen vain siinä mielessä, että hänen kiinnostuksensa kohdistui vanhempaan, alkuperäiseen kieleen. Siinä oli myös julkilausutusti kansallinen ulottuvuus. Hän ja muut 1800-luvun puolivälin kielentutkijat – kuten Arthur Hazelius, Carl Säve ja J. P. Lefrén – tähtäsivät siihen, että he kielihistoriallisten tietojensa avulla voisivat kehittää ruotsin kielestä sen omien sisäisten lakien mukaan yhä täydellisemmän välineen kansallishengen palvelukseen. (Lindberg 1986, 59.)

Ruotsissa ja monessa muussa maassa romantiikan kielentutkijat ja -ohjailijat käänsivät katseensa jonkin menneen aikakauden turmeltumattomaan kieleen. Rydqvist piti klassisena ruotsina 1300-luvun kieltä. Silti hän ei suinkaan haaveillut yleisestä paluusta tähän varhaisempaan vaiheeseen. Hän halusi kyllä puolustaa esim. vahvaa verbintäivutusta ja palauttaa kieleen joitakin syrjäytyneitä säännöllisiä muotoja, mutta ylipäänsä hän katsoi, että kielessä jo tapahtunut kehitys tuli ottaa huomioon. Sen sijaan oli tarpeen vastustaa uusia muutoksia, joista seuraisi ”laittomuuksia ja rumuutta”. Barbarismia tulee vastustaa, ennen kuin se on saavuttanut yleisen hyväksynnän; kun se on kotiutunut kieleen, ei enää mitään ole tehtävissä. (Lindberg 1986, 59). Aivan samojen periaatteiden mukaan toimi myös kielikriitikko Ahlqvist (esimerkkejä ks. Kohtamäki 1956, 110–179).

Kansankielen arvostus

Romantiikan kieliteoreetikoiden suhtautuminen kansanmurteisiin oli ambivalenttia ja kunkin maan kielioloista ja historiallisesta tilanteestakin riippuvaisista. Toisaalta murteiden katsottiin olevan spontaaneja, luonnollisia, historiallisen kehityksensä määräämiä kielimuotoja, toisaalta ne asettuivat sivistyneen

kirjakielen vastakohtaksi sen jonkinlaisina esimuotoina. (Jessen 1986, 34–35.)

Pohjoismaista Tanskassa tunnettiin murteita kohtaan lähinnä tieteellistä mielenkiintoa (Jessen 1986, 34–35). Ruotsissa Robert von Kraemer edusti Rydqvistille vastakkaisia näkemyksiä ja katsoi, että kirjakielen tulisi lähentyä puhekieltä (Lindberg 1986, 61–62). Todellinen kielenohjailun kohtalonkysymys asenteesta murteisiin tuli Norjassa sen jälkeen, kun pitkällinen tanskalaisvalta päättyi ja maa itsenäistyi 1814. Kuten tunnettua Norjassa on tälläkin hetkellä kaksi kirjakieltä, kansanmurteiden pohjalta kehitetty nynorsk ja tanskalaisvaikutteinen, sivistyneistön puhekieleen nojaava bokmål. Nynorskin – vuoteen 1929 siitä käytettiin nimitystä landsmål – kehittäjää ja puolestapuhujaa Ivar Aasenia ohjasivat nimenomaan kansallisromanttiset virikkeet. Tanskalaisvallan aikana hallinnon ja sivistyksen kieleksi oli tullut tanska. Kun norjalaiset valtiollisen itsenäisyyden myötä saavuttivat itsenäisen kansakunnan aseman, tuli sen ilmaisijaksi luoda kansalliskieli. Norjan murteet olivat kehittyneet suoraan muinaisnorjasta. Kun uusi kirjakieli luotiin murteiden pohjalta, syntyi samalla yhteys muinaiseen suuruudenaikaan, ikään kuin Tanskan valtaa ei olisi välissä ollutkaan. (Ks. Jahr 1986, 124–125.) Aasen valitsi uuden kirjakielen pohjaksi nimenomaan Länsi- ja Sisä-Norjan murteet, joiden hän katsoi säilyttäneen eniten muinaisnorjan piirteitä (Gundersen 1983, 158).

Suomessa ei ollut vanhoja kielenmuistomerkkejä eikä klassista kirjakieltä, jotka olisivat osoittaneet kielen ”lait” ja sen oikean luonteen. Uudistuksen tarvehan syntyi juuri siitä, että perinnäinen kirjakieli nähtiin turmeltuneeksi ja köyhäksi. Tässä tilanteessa uudistuksen lähteeksi ei ollut tarjona muuta kuin kansan puhumat murteet. Niihin huomio kohdistuikin heti uudistuksen alusta alkaen. Toiveita herättivät erityisesti Itä-Suomen murteet: vieraat kielet eivät olleet niitä turmelleet, ja niiden piirissä oli säilynyt myös vanha kansanrunos.

Kirjasuomen kehittäjien kesken ei yleensä ole ollut erimielisyyttä siitä, että murteet ovat se voimavara, jonka avulla kirjakieltä voidaan parantaa ja rikastuttaa. Kirjakielen uudistuksen alkuvaiheessa kiisteltiin kuitenkin siitä, mikä murre on paras, ja tätä alkuvaihetta nimitetäänkin yleisesti murteiden taistelun ajaksi (nimityksestä ja aikakauden luonteesta ks. Rapola 1956). Kiistat koskivat myös sitä, mikä tulisi olemaan tradition ja mikä murreperäisten uudennosten asema kehittyvässä kirjakielessä. Useimmat olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, ettei kirjakielen traditiota voida kokonaan hylätä ja ettei toisaalta mikään murre yksinään riitä kirjakielen pohjaksi (ks. esim. Becker 1824, I–VI; Renvall 1840, 6–12). Sellaiset äänne- ja muoto-opin kysymykset, joissa murteet jyrkästi poikkeavat toisistaan, pysyivät pitkään kiistelystä kohteina. Vaikeimpia kysymyksiä oli *t:n* heikon asteen merkintä. Noin vuoteen 1850 mennessä tämä ja useimmat muutkin kiistakysymykset ratkesivat ja päädyttiin kantaan, joka sittemmin on vakiintunut kirjakielen kannaksi. Katsauksen

kirjakielen uusista rakennepiirteistä esittää esim. Paavo Pulkkinen (1972, 39–42).

Murteiden taistelun lopputulosta voidaan pitää kompromissina. Martti Rapola – selvästi kansallisromanttisin äänenpainoin – luonnehtii sitä seuraavasti:

Lyhytnäköinen pyrkimys vaihtaa viljelty kirjasuomi, olkoonpa muukalaisuuk-sien turmelemakin, kokonaan viljelemättömään murteeseen, oli periaatteena kärsinyt tappion. Ja sittenkin – tekee mieli sanoa – murteet olivat perineet voiton: ei yksi murre, ei savolainen eikä pohjalainen, ei hämäläinen eikä karjalainen, vaan murteet yhdessä, so. suomalainen kansankieli. Kansankieltä oli tarvittu tiepuoleen ajautuneen kirjasuomen palauttamiseksi vetäville rai-teille. Pääasia ei ollutkaan ollut murteiden taistelu, vaan paluu kansankielen elävöittävään ja puhdistavaan tuntumaan. (Rapola 1956, 23.)

Tästä Rapolan lausumasta henkii varaukseton kansankielen arvostus. Sel-lainen kulkeekin jonkinlaisena punaisena lankana suomen kielen ohjailussa sen alkuvaiheista nykypäiviin. E. N. Setälä erottaa suomen kielen ohjailutra-ditoiden joukosta erityisen ”kansankielisyyskannan” ja toteaa omaa aikaansa tarkoittaen:

Nuorempien tutkijain lausunnoissa, jotka koskevat oikeakielisyyttä, on aina kansan kielenkäytännölle tunnustettu suuri, jopa ratkaiseva merkitys; oi-keakielisyyskysymykset on usein asetettukin muotoon: tavataanko sitä tai sitä kielellistä ilmausta kansankielessä? Jos vastaus tähän kysymykseen on ollut kieltävä, on samalla katsottu selvitettyksi että ilmaus on väärä. (Se-tälä 1921, 84.)

Kansankielen arvostuksen pysyvyyden osoittavat Marja Kekäläisen havain-not. Vuonna 1980 julkaistua tutkielmaansa varten hän kävi läpi sekä viime että tämän vuosisadan kielimiesten kirjoituksia, yhteensä 25 henkilön tekste-jä, ja eristi niistä 10 kielenohjailun periaatetta. Yksi niistä oli kansankielisyys, joka hänen laatimansa taulukon mukaan sijoittuu yleisimmin sovellettujen periaatteiden joukkoon. Sitä on ainakin joskus soveltanut 12 kielenhuoltajaa 25:stä. Sen edelle sijoittuvat vain kieliopin tradition mukaisuus (15/25) ja puh-daskielisyys (13/25). (Kekäläinen 1980, erityisesti s. 152–153.)

Purismi

Kirjassaan *Linguistic Purism* kanadalainen slavisti George Thomas osoittaa monin esimerkein ja perusteluin, että kielellinen purismi ja nationalismi kuu-luvat kiinteästi yhteen (s. 135–139). Ne esiintyvät usein yhdessä, niiden in-tensiivisyys vaihtelee yhdenmukaisesti, ja ne johtuvat samoista tekijöistä. Nationalismi korostaa kansan erikoislaatua, sen erilaisuutta muihin kansoihin verrattuna, purismi taas korostaa kielen erikoislaatua ja pyrkii sen säilyttämi-seen.

Suomen kirjakielen historiassa purismin ja kansallistunteen yhteys on ilmeinen. Puhdaskielisyyspyrkimyksiä oli kyllä esiintynyt jo vanhan kirjasuomen kaudella, kuten erityisesti Martti Rapola on osoittanut (esim. 1926, 1942, 1963). Selvän, määrätietoisen purismin aikaa oli kansallisen heräämisen ja kirjakielen uudistuksen vaihe 1800-luvulla. Kirjakielen nähtiin tarvitsevan sekä puhdistamista että rikastuttamista. Todisteeksi tästä vain pieni lainaus Reinhold von Beckeriltä:

Ne, jotka virkaansa vuoksi ovat kirjottaneet suomen kieltä, ovat usein koristelleet sitä sopimattomilla vierailta puheenparsilla, joista on ollut enemmän pahennusta kuin etua kielellemme. Ilman sitä ovat he useimmiten asuneet sillä paikalla Suomen maata, kussa maakunnan kieli on sekä köyhin että vierailta kieliltä eniten sovaistu, ja jossa parempikin Suomalainen vähittäin unhottaa äitinsä kielen vanhat varat ja selvemman luonnon. Harvat vanhempain kirjaimme tekiät olivat harjaantuneet puhtaampaa suomea puhumaan ja sentähän panivat he usein kirjoinsa sellaisia kehoja sanoja, kuin *ylitsepuhua*, *ulvosharjoittaminen*, *päällepitäväisesti*, *raadollinen*, *mitämax* ja monta muuta, jotka eivät *maksa mitään* ja yhtä vähän sopiivat Suomen kieleen, kuin selitettävään asiaan. Tällaisiin huonoin sanoin ei heidän olisi tarvinnut puuttua, jos olisivat tarkemmin tunteneet kieleemme luonnon ja ne monet sangen somat eli soveljaat sanat ja sanan parret, jotka aika Suomalaisten puheissa ja runoissa tavataan ja joiden somuutta moni on ihmetellyt. (SKK XI, 162–163 < Turun Wiikko-Sanommat 49, 52/1820.)

Omasta puolestaan Becker on parhaan ymmärryksensä mukaan ”kokenut tutuimmaksi tehdä ne kieleemme varat, jotka eivät vielä ole joka miehen tietoon tulleet” (mts. 163). Näin menettelivät myös ne harvat hänen aikalaisensa, jotka kirjoittivat suomeksi, ja parin seuraavan sukupolven suomalaisuusmiehet.

Toisena leimallisen purismin kautena voi pitää itsenäisen tasavallan ensi vuosikymmeniä, varsinkin 1930-lukua. Silloinkin puhdaskielisyyspyrkimykset selvästi liittyivät nationalismiin, sillä itsenäistyneen Suomen alkuvuosia leimasivat kielitaistelu ja ns. aitosuomalaisuus (ks. Uino 1989, 177–249). Radikaaleja suomenmielisiä ei tyydyttänyt se vuonna 1919 annetun Suomen hallitusmuodon säädös, että maan kansalliskielet ovat suomi ja ruotsi. Heidän tavoitteenaan oli yksikielinen kansallisvaltio (esim. mas. 179, 188, 191, 196, 217, 223, 231). Erityisen katkeruuden aiheena oli ruotsin kielen vahva asema talouselämässä ja koulutuksessa. Kiihkeimmät kiistat käytiin Helsingin yliopiston ja Teknillisen korkeakoulun kielioloista, jotka itsenäisyyden ajan alussa olivatkin suomenkielisten kannalta sangen epätydyttävät (esim. mas. 185). Asialla olivat niin opiskelijat kuin poliittiset puolueet ja kansalaisjärjestötkin. Aitosuomalaisten tavoitteeksi ei kuitenkaan riittänyt tasa-arvoisen aseman takaaminen kieliryhmille, vaan vaatimukseksi tuli Helsingin yliopiston täydellinen suomalaistaminen. Tätä vaatimusta ajoivat 30-luvulla oikeistopuolueet (mas. 217, 222). Vielä jyrkempi oli Akateeminen Karjala-Seura: ruotsinkielistä yliopisto-opetusta ei saanut lainkaan tukea valtion varoin (mas. 223). –

Ei ole ihme, että näissä ruotsalaisvastaisuuden ja jyrkän polarisaation oloissa kielenhuollonkin argumenteiksi kelpasivat ”fennismi” ja ”svetisismi”.

Joistakin ylilyönneistään huolimatta suomalainen purismi selvästi kuuluu Thomasin purististen suuntausten luokittelussa reformistisen purismin luokkaan (ks. Thomas 1991, 79–80). Tällainen purismi on tärkeä osa kielten tietoisuuden uudistamista tai elvyttämistä. Se leimaa useimpia 1800-luvun kielenuudistusliikkeitä ja myös uudempia pyrkimyksiä kirjakielten luomiseen. Siihen kuuluu kielen entisten ilmaisukeinojen arviointi ja kielen sopeuttaminen toimimaan modernin yhteiskunnan viestintävälineenä. Jos reformiin liittyy luopuminen aikaisemmin valta-asemassa olleen vieraan kielen mallista, reformi helposti johtaa tämän kielen aineiden torjuntaan. Niinpä suahili, hausa ja hindi ovat pyrkineet eroon siirtomaamenneisyydestään, turkki on pyrkinyt poistamaan ottomaanisen ja islamkeskeisen menneisyytensä jäljet, unkari ja tšekki ovat halunneet selvittää välinsä saksan kanssa. Näihin Thomasin esimerkeihin voisi lisätä suomen ja sen suhteen entisen emämaan kieleen ruotsiin.

Thomasin mukaan puristisen toiminnan pääkohde on sanasto, arkityyppisenä purismina voidaan pitää nimenomaan lainasanojen torjumista (1991, 65, 68, 189, 201). Jos sanojen lainaamiseen kirjakieltä kehitettäessä suhtaudutaan kielteisesti, keinona uusien nimitysten saamiseen on lähinnä sanojen sepittäminen tai turvautuminen oman kielen murteisiin tai vanhoihin kieli-
muotoihin; mahdollista on myös sanojen metaforinen tai metonyminen siirtäminen uusiin merkityksiin. Suomen kirjakielessä kulttuurikäsitteiden nimeämisen keskeisenä keinona on tunnetusti ollut uusien sanojen sepittäminen yhdistämällä tai johtamalla. Jonkin verran on esimerkkejä myös siitä, että murre sanat ovat kirjakielessä saaneet uuden merkityksen (esim. *juna*, *kaasu*, *kide*, *sivistää*). Lähinnä tyyllillisten mahdollisuuksien lisäystä ovat merkinneet ne sanat, joita kirjakieleen on saatu esim. Kalevalasta ja Kantelettaresta ja murteita hyödyntävien kirjailijoiden kielestä. (Suomen sanaston kehittelystä ks. esim. Rintala 1993.)

Suomalainen sanastopurismi ei ole ollut äkkijyrkkää. Niinpä käänöslainoja ei yleensä ole vastustettu, toisin kuin eräissä muissa kielissä (ks. Thomas 1991, 70–71). Käänöslainojen osuus kielemme sanastossa on huomattava, kuten osoittavat Lauri Hakulisen tutkimukset (1958, 45–66; 1969; 1979, 481–485). Merkityslainoja on syntynyt kielen spontaanissakin kehityksessä, kun muitakin kieliä taitavat henkilöt ovat käyttäneet sanoja vieraan mallin mukaisissa uusissa merkityksissä (ks. Hakulinen 1979, 481–482). Varsinaisia käänöslainoja, joihin on kopioitu vieraskielisen mallin morfologinen rakenne, on runsaasti kirjakieleen seipitettyissä yhdyssanoissa (esim. *isänmaa* ’Vaterland’, *näköpiiri* ’synkrets’, *tasapaino* ’jämnvikt’, *peruskoulu* ’grundskola’, *avainasema* ’key position’). Runsaasti on myös sellaisia ilmauksia, jotka on seipitetty muiden kielten sanojen vastineiksi kopioimatta kuitenkaan morfologista rakennetta (esim. *sydämentahdistin* ’pacemaker’, *vierihoito* ’rooming in’) (niitä

varten ei suomessa ole erityistä termiä; vrt. Thomas 1991, 72). Hakulinen, jonka äänenpainot muuten ovat hyvinkin puristisia, suhtautuu käännöslainoihin myönteisesti ja katsoo, että suomen kieli juuri niiden ansiosta on päässyt osalliseksi Euroopan kielten yhteisestä kulttuuriperinnöstä (1979, 484–485).

Puhdaskielisyyden nimissä on kuitenkin yleisesti vastustettu eräitä käännösteitse syntyneitä yhdysverbien ja yhdysadjektiivien tyyppejä (adverbiaalikuiset ja nominatiivialkuiset yhdysverbit ja esim. *-köyhä*, *-rikas*, *-valmis*, *-vapaa*, *-varma* ja *-ystävällinen* -loppuiset yhdysadjektiivit). Kielenhuoltomme ehkä innokkain käännöslainojen vastustaja on ollut E. A. Saarimaa, jonka vaikutus ulottuu 1920-luvulta ainakin 1960-luvulle. Hänen huomionsa kohteena olivat erityisesti ”merkityssvetisimit” (ks. esim Saarimaa 1930, 130–139; 1947, 268–282).

Varhaisnykysuomen kauden sanastopurismi ei varsinaisesti suuntautunut jo omaksuttujen lainasanojen perkaamiseen kielestä vaan ennemminkin omakielisten nimitysten sepittämiseen sivistyskäsitteille, joilla ei vielä ollut nimitystä. Purismi ei siis ollut karsivaa vaan luovaa. Tämä olikin luonnollista tilanteessa, jossa uusien sanojen tarve kirjallisuuden alueen laajentuessa oli huutava. Sitä, että ensi sijassa turvaututtiin sepitykseen eikä lainaamiseen, esim. Elias Lönnrot perustelee taitavasti eri yhteyksissä. Esteenä lainasanojen laajalle omaksumiselle Lönnrot piti kielen omalaatuista, indoeurooppalaisista kielistä poikkeavaa rakennetta. Mutta niissäkin kielissä, joihin kreikkalais- ja latinalaisperäiset sanat paremmin sopivat, ne tekevät kielen käytön ja ymmärtämisen oppimattomille ihmisille vaikeaksi. Siksi pitäisi pyrkiä tulemaan toimeen oman kielen varoin ainakin niillä tiedonaloilla, jotka koskevat yhteistäkin kansaa. Kun sanasto on omakielistä, kirjakieli säilyy koko kansan omaisuutena ja sivistys leviää kaikkien kansankerrosten keskuuteen. (Lönnrot 1858, 74–77.) Lainasanojakin silti siedettiin. Jo Becker korostaa, että lainasanojakin tarvitaan, kunhan ne sopeutetaan kieleen niin, etteivät ne turmele sen ”luontoa ja perustusta” (SKK XI, 164 < *Turun Wiikko-Sanomien* 49, 52/1820).

Thomas erottaa toisistaan ”internationalismit” ja tietyistä kielestä saadut sanat, kuten kansainvälisessä kirjallisuudessa usein tehdään. ”Internationalismeja” ovat kansainväliset kulttuurisanat ja termit, joiden lähtökohta usein on klassisissa kielissä (ks. Thomas 1991, 69). Suomessa niistä on aikaisemmin käytetty nimitystä ”sivistyssana” ja 1970-luvulta lähtien yleisesti nimitystä ”vierassana” (ks. Itkonen 1990, 9–11). Thomasin mukaan internationalismeihin usein suhtaudutaan suvaitsevammin kuin lähikielen lainoihin (1991, 68–70), ja näin on laita jo pitkään ollut myös Suomessa. Kielenuudistuksemme alkuvaiheessa pyrittiin kyllä järjestelmällisesti suomentamaan myös kansainväliset oppisanat, mutta 1860-luvulta asti on tunnustettu, että varsinkaan erikoisaloilla ei suomessakaan tulla toimeen ilman kansainvälistä sanastoa. Vuosikymmenien mittaan on tosin runsaasti keskusteltu siitä, missä vierassanojen kohtuullisen käytön rajat kulkevat. (Ks. Itkonen 1990, 17–30.) Toisaalta kie-

lestä on pyritty kitkemään naapurikielistä ruotsista ja venäjistä arkiseen puhekieleen saatuja nuoria lainoja (ks. esim. Paunonen 1976, 358–360).

Esimerkkinä syntaktisesta purismista Thomas mainitsee sen vastavaikutuksen, jota germaanisiet syntaktiset mallit ovat herättäneet unkarissa, virossa ja suomessa (1991, 64).

Paitsi sanaston köyhyyteen 1800-luvun kielenuudistajien huomio kohdistui lauserakenteiden vierasvoittoisuuteen. Mm. Lönnrot esitti sen ajatuksen, että muukalaisuus ei tunkeudu kieleen vain sanoissa vaan myös lauseissa. Lausemuukalaisuus on jopa vaarallisempaa kuin sanamuukalaisuus, koska sen mukana kielen rakenteen omintakeisuus vähitellen tuhoutuu. (Lönnrot 1844, 159.) Lönnrot taistelikin tarmokkaasti lausemuukalaisuuksiksi ymmärtämäänsä kielen ilmiöitä vastaan, samoin monet 1800-luvun jälkipuolen kielimiehet. Syntaktinen purismi on ollut aktiivista myös 1900-luvun puolella. Sen edustajina voi mainita erityisesti Lauri Hakulisen ja E. A. Saarimaan.

Lauri Hakulinen harjoitti kielenhuoltoa mm. Virittäjässä. Tässä lehdessä hän julkaisi vuosina 1916–1971 yli 50 kielenhuoltokirjoitelmää, joista monet koskevat syntaksin kysymyksiä. Hän kohdisti huomionsa erityisesti nominaalimuotojen epäsuomalaiseen käyttöön: passiivin 2. partisippiin (1925, 1931, 1937) ja 2. infinitiivin instruktiiviin (1952, 1956). Kielenhuollon periaatteita koskevissa kirjoituksissaan Hakulinen pitää tärkeänä kielellisen tapakulttuurin ja kielen omintakeisuuden vaalimista (1957a, 1957b). Korjausta vaativiksi syntaksin seikoiksi hän katsoo myös mm. tarpeettoman inversion ja persoonapronominien liikkäytön. Elvyttämistä kaipaavia fennismejä taas ovat lauseenvastikkeet sekä tiiviit yhdyssanat ja johdokset. (1957b, 97–111.) Hakulinen perustelee kantaansa esim. seuraavasti:

On luonnollista, että ne sukupolvet, jotka paremmin osasivat ruotsia kuin suomea mutta jotka tahtoivat olla suomenkielisiä, joutuivat tietämättään siirtämään uuteen sivistyskieleensä paljon ruotsin kielen ”sisäistä kelimuotoa”: kaikki ruotsin kieliopin konstruktiot, mitkä edes jotenkuten, suomalaisesta kielivaistosta pahasti loukkaamatta, tuntuivat käyvän laatuun myös suomessa, todella siihen myös käänöslainoina istutettiin. Mutta tuon vieraan, useissa tapauksissa juuri yleiseurooppalaisen eikä niinkään spesiaalisen ruotsalaisen sisäisen kielimuodon siirtämisen yhteydessä tapahtui kaikessa hiljaisuudessa myös muuta: se mikä oli suomen kielen rakenteessa erikoisinta, etenkin ruotsin kielelle oudointa esim. lauseopin ja fraseologian alalla ja siis ruotsinpuhujan kannalta vaikeinta, jäi ikään kuin itsestään vähemmälle huomiolle, siirtyi syrjään jokapäiväisestä normaalkielestä ja sai vähitellen tyylillisen harvinaisuuden, juhlanan vanhentuneisuuden sävyn. Ja tämä, tosin hedelmällisesti eurooppalaistunut mutta samalla fennismeistä köyhtynyt sivistyneistön yleiskieli periytyi sitten jokseenkin sellaisenaan nykypolville, joiden ei ole enää tarvinnut omassa elämässään suorittaa raskasta muodonvaihdosta ruotsinkielisistä suomalaisiksi. Positiivisen kieliperintömme mukaan olemme siis saaneet myös eräänlaisen kielellisen puotostaudin. (1957b, 104–105.)

Hakulinen tiedemiehenä pohtii ja perustelee, Saarimaa koulumiehenä antaa melko yksioikoisia ohjeita. Sekä *Huonoa ja hyvää suomea* -kirjassa (1930) että *Kielenoppaassa* (1947) lauseopillisen osan aloittaa johdantokappale, jossa varoitetaan lauseopillisista svetisismeistä. Paula Muurisen laskelmien mukaan *Huonoa ja hyvää suomea* -kirjan ylivoimaisesti yleisin korjailuperuste on ruotsinmukaisuus. Teoksen lauseopillisessa osassa ruotsinmukaisuuteen perustuvia korjailuja on erityisen runsaasti, yhteensä 130 tapausta. Korjattavista ilmauksista Saarimaa käyttää sellaisia luonnehdintoja kuin ”luonnottomia muukalaisuuksia”, ”suomalaista korvaa loukkaa”, ”perin epäsuomalaista”, ”törkeän epäsuomalaista”. Oikeita vaihtoehtoja luonnehtivat esim. ilmaukset ”supisuomalaista on”, ”suomalainen sanoo”, ”suomalainen korva vaatii”, ”turmeltumaton suomalainen kielikorva vaatii”, ”ummikkosuomalainen käsittää”. (Muurinen 1982.)

Saarimaan *Kielenopas* säilytti johtavan oikeakielisyyssoppaan aseman aina siihen asti, kun Osmo Ikolan ”Suomen kielioppi ja oikeakielisyyssopas” (teoksessa *Suomen kielen käsikirja*, 1968) ja Terho Itkosen *Kieliopas* (1982) ilmestyivät. Viimeinen, kahdeksas painos siitä otettiin 1971. Saarimaan teoksen jälkivaikutus tietysti on jatkunut pitkään ja jatkuu edelleen niiden ihmisten asenteissa, jotka ovat nuorina omaksuneet sen edustaman puhdaskielisyyssajattelun. Puristiset asenteet ovat nykyisin selvästi jyrkempiä suuren yleisön kuin kielenhuollon ammattilaisten keskuudessa. Kielen puhtautta puolustetaan esim. yleisönosastokirjoituksissa, joskaan uhkana ei enää ole ruotsi vaan englantti (ks. Lindroos 1997, 103). Jyrkän puristisia näkemyksiä esitettiin esim. Helsingin Sanomien yleisönosastossa vuoden 1998 alussa käydyssä kielikeskustelussa.

Kohti rationaalisempaa kielenohjailua

Valvoja-Ajassa 1928 julkaisi tunnettu slavisti J. J. Mikkola radikaalin artikkelin ”Suomen kirjakielen kriisi”. (Artikkelin lopusta ilmenee, että sen pohjana on Turun yliopiston kutsusta 24.4.1928 pidetty esitelmä.) Mikkola valittaa sitä, että sivistys- ja kirjakieltämme ei ole juuri lainkaan tarkasteltu tarkoituksenmukaisuuden, käytännöllisyyden kannalta. Hän tekee selvän eron kansankielen ja sivistys- ja kirjakielen kesken. Kirjakieli on ”ihmistahdon tietoista työtä”, ja sen riitakysymyksissä on aivan aiheetonta vedota kansankieleen. Kaikki Euroopan ja Aasian tunnetut sivistyskielet ovat tietoisien muovailun tulosta, ja tämä muovailu on tapahtunut keskuksissa, etupäässä pääkaupungeissa. Hän ennustaa, että aikanaan Suomessakin Helsingin kieli tulee antamaan sivistys- ja kirjakielelle määrävän sävyn. Sitä ennen kirjakieltä on kehitettävä määrätietoisesti, ”aina silmälläpitäen sitä mikä on tarkoituksenmukaista eikä vain sitä mikä on muka aitoa, omaperäistä”. (Mas. 207.)

Kirjoitus on erityisesti tähdätty kansankielen ihannointia ja liioiteltua puhdaskielisyyttä vastaan. Mikkola ei näe pelkkää hyvää siinä kielenuudistuksessa, jonka ”nuoret romantikot” aloittivat vuoden 1820 paikkeilla (mas. 209). Hänen omaa aikaansa, vuodesta 1918 alkanutta vaihetta, leimaa ”levoton, usein umpimähkäinen oman itsensä etsiminen”, suomalaisen kulttuurikielen kriisi (mas. 210). Leksikaalista purismia, varsinkin kansainvälisten kulttuurisanojen hylkimistä, Mikkola kritisoi monin argumentein. Hän paheksuu sitä, että alituinen korjailu on pitänyt kieltä levottomuuden tilassa (mas. 215). Hänen aikansa kielimiehille on ominaista myös liiallinen järkeily, ymmärtämättömyys kielen kuvallisuutta kohtaan (mas. 210). Ajan ideologis-poliittisiin virtauksiin kohdistuvana pienenä kärkenä voi pitää sitä Mikkolan huomautusta, että ruotsin kieli on suomelle paljon läheisempi henkinen sukulainen kuin esimerkiksi sukukielet mordva ja unkari (mas. 207–208). Viron kieltä Mikkola arvosti ja katsoi, että Virossa oli toteutettu monessa suhteessa onnistuneempaa kielenhuoltoa kuin Suomessa (mas. 208).

Puhdaskielisyysintoa kritisoi myös 30- ja 40-lukujen kielenhuollon kapinallinen Lauri Kettunen; kansankieltä Kettunen kyllä piti arvossa ja toivoi sen entistä monipuolisempaa huomioonottoa kirjakielen kehittämiseksi. Kettunen oli erityisesti Saarimaan antagonistina. Jo 1931 hän julkaisi Virittäjässä kärkevän kritiikin Saarimaan *Huonoa ja hyvää suomea* -kirjasta, mitä seurasi jyrkäsanaanainen polemiikki. Kun Saarimaan *Kielenopas* oli ilmestynyt, Kettunen julkaisi sen ”vastakirjan” *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille* (1949a) ja siihen liittyvän erillisen hakemiston (1949b). Ohjekirja on nimenomaan tarkoitettu vastapainoksi Saarimaan oppaalle, ”jossa yhtenä on entistä ahdistavampaa kielen kahlitsemista” (s. V).

Kielen tarkoituksenmukaisuuden tai käyttökelpoisuuden tavoite, jota Mikkola peräänkuulutti, oli kyllä Suomessakin lausuttu julki ja se oli myös vaikuttanut kirjakielen ohjailuun jo ennen hänen aikaansa, mutta 20-luvun melkeissä se varmaankin oli jäänyt varjoon. E. N. Setälä klassisessa artikkelissaan ”Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen” (1921; alkuaan hänen virkaanastujaisitelmänsä vuodelta 1893) kuvaa tämän tavoitteen ilmenemistä 1800-luvun kielenohjailussa ja myöntää omastakin puolestaan tarkoituksenmukaisuuden ”siksi päämääräksi, jota kohti kielen parannuksen ja kehityksen tulisi kulkea” (s. 91–95, 143). Kielen etu ei voi olla muu kuin ”yhä täydellisemmäksi ajatuksenilmaisukeinoksi varttuminen” (s. 144). Setälän ajatukset eivät voineet jäädä täysin vaikutuksetta, sillä artikkeli kuului suomen kielen pakollisiin tutkintovaatimuksiin useiden vuosikymmenien ajan.

Setälän artikkelin lähtökohtana ja osittain esikuvanakin on ruotsalaisen kielihistorioitsijan Adolf Noreenin tutkielma ”Om språkriktighet” (1887). Noreenin termin *järkipärlig* (*rationell*) Setälä on kuitenkin vaihtanut termiksi *tarkoituksenmukainen* (Setälä 1921, 68; ks. myös Lindberg 1986, 51 ja nootti 1). Setälää referoiden: Tarkoituksenmukaisuuden periaate lähtee siitä,

että kieli on ajatusten ilmaisukeino. Se kielenkäyttö on parasta, joka parhaiten ilmaisee tarkoitetun sisällön. Ehdottoman väärää on vain sellainen kielenkäyttö, joka ilmaisee ajatuksen vaillinaisesti tai ei tee sitä ollenkaan tajuttavaksi. Ei mikään ilmaus ole kaikkialla paras, vaan kukin on paras jossakin yksityistapauksessa. Ilmaus, joka tänään kuuluu kielenkäyttöön, saattaa huomenna olla kielivirhe. Yleisesti ottaen paras kielimuoto on se, minkä kuulija tarkimmin ja nopeimmin käsittää ja minkä puhuja helpoimmin tuottaa. Toisin sanoen paras on se kielimuoto, jossa tarpeelliseen selvyyteen liittyy suurin mahdollinen yksinkertaisuus. (Setälä 1921, 68–69.)

Noreen ja Setälä kuuluivat nuogrammaatikkojen sukupolveen ja olivat tutkijoina nuogrammaatikkoja. Nuogrammaatikkojen kielikäsitteille oli ainakin Pohjoismaissa ominaista kielen välineellisyuden korostaminen. Kieli on ajatusten ilmaisemisen väline ja sellaisena ihmisen toiminnan tuote. Kuten muitakin välineitä sitä voidaan arvioida sen mukaan, kuinka hyvin se täyttää tehtävänsä, kuinka tarkoituksenmukainen, tehokas ja taloudellinen se on. Kuvakielessä se rinnastetaan erilaisiin työkaluihin, laitteisiin ja koneistoihin. Erityisesti Noreenille tyypillinen on ajatus kielestä tuotteena, joka vaatteiden, asuntojen ja työkalujen tavoin kuluu, mutta jota myös voidaan kehittää ja parantaa. (Teleman 1986b, 75–77; Sellberg 1986, 94.) Nuogrammatikoille ominaisen kielikäsitteksen oli omaksunut myös Johannes Aavik. Hänkin näki kielessä ennen kaikkea välineen, jota on mahdollista ja pitääkin parannella ja kehittää yhä tarkoituksenmukaisemmaksi. Hän vertaa kieltä koneeseen ja kehottaa tarkastelemaan sitä insinöörin silmin (1924, 8–9).

Setälän edellä referoiduissa ajatuksissa on kolme sellaista, jotka 1900-luvun mittaan ovat tulleet kielenhuollossa yhä tärkeämmiksi. Ensinnäkin kieli on viestintäväline, ja sellaisena sitä tulee kehittää. (Termiä *viestintä* Setälällä ei vielä ollut.) Toiseksi mikään ilmaus ei ole kaikkialla paras vaan kielessä esiintyy variaatiota, joka on sitä kehitettäessä ja sen käyttöä arvioitaessa otettava huomioon. Kolmanneksi kielen normit muuttuvat.

On vaikeata tarkoin sanoa, milloin painopisteen muutos kielen erikoislaadun vaalimisesta viestinnällisten näkökohtien korostamiseen suomen kielen huollossa tapahtui. Se liittyy ainakin osaksi yleisempään kielitieteellisen paradigman muutokseen, joka näkyy myös tutkimuksen suuntautumisessa, yliopistojen tutkintovaatimuksissa ja koulujen opetussuunnitelmissa. Toisaalta painopistettä oli mahdollista muuttaa, koska kielenohjailu oli tuottanut tuloksia. Kun esimerkiksi häiritseviksi koetut ruotsinmukaisuudet olivat hävinneet huolitellusta kirjakielestä, niihin ei enää tarvinnut kiinnittää huomiota. Vuonna 1972 ilmestyneessä katsauksessaan Terho Itonen mainitsee mm. sanajärjestyksen ja passiivin 2. partisiipin käytön esimerkkeinä lauseopin seikoista, joissa kielenhuolto on päässyt ”ilahduttavan hyviin tuloksiin” (s. 371–372).

70-luvun puolivälissä Fred Karlsson arvosteli fennististä tutkimusta monista puutteista, mm. tutkimusperspektiivin kapeudesta. Tutkimusperspektii-

viä luonnehtivat hänen mukaansa konkreettisuus, historismi ja kansallishenkisyys. (Karlsson 1975, 181–184.) Vasta tuon ajankohdan jälkeen tutkimus on laajentunut koskemaan monia kielenhuollonkin kannalta olennaisia alueita, esim. sosiolingvistiikkaa, tekstilingvistiikkaa ja pragmatiikkaa. Vasta suhteellisen hiljattain on suomen kielen yliopisto-opetuskin monipuolistunut. Oma opiskeluaikanani 50-luvulla suomen kielen tutkintovaatimuksissa oli rautaisannos kansallista identiteettiä vahvistavaa ainesta: useita kirjallisuudenhistorioita, suurmiesten elämäkertoja, klassista kaunokirjallisuutta ja koko kansanrunoudentutkimuksen approbatur – huolimatta siitä että kotimainen kirjallisuus oli oma erillinen oppiaineensa. Kielen käyttöön ei perehdytty millään tavoin, ja kielen vaihtelua edustivat vain murteet. Kouluopetuksesta otan esiin vain yhden esimerkin: suhtautumisen kielen vaihteluun. Kielen sosiaalinen vaihtelu tuli opetussuunnitelmaan vasta peruskoulun mukana 70-luvulla, ja oppilaan omaan kieleen on alettu kiinnittää huomiota vasta 90-luvulla (Laaksonen 1997, 79–81).

Paradigman muutoksessa virallinen kielenhuolto ei ole ollut jälkijunassa, pikemminkin päinvastoin. Jo Matti Sadeniemen johtajakaudella (1950–1974) vakiintui kielitoimiston maltillinen ja realistinen toimintalinja, jossa lähtökohtina ovat vallitseva käytäntö ja kieliyhteisön tarpeet. ”Vakiintuneeseen älä kajoa” oli Sadeniemen oma toimintaohje (Koivusalo 1989, 4). Tavaksi tuli, että kielilautakunnan käsittelyyn tulevat isot asiat valmistellaan perusteellisesti selvittämällä kirjakielen entinen ja nykyinen käytäntö, kielioppien kanta ja – aina asian mukaan – murteiden ja puhekielen käytäntö, joskus myös vastineet muissa kielissä. Jos on kyse normin muuttamisesta, pyritään ennakoimaan sen kaikki seuraukset (vrt. Ikola 1951). Viimeaikaiset norminmuutokset ovat kyllä olleetkin sen tyyppisiä, että on päätetty hyväksyä jokin kieliyhteisön yleisesti hyväksymä, aikaisemmin norminvastaisena pidetty sana, merkitys tai rakenne (esim. *eräs, huomioida, montaa, etteikö, seurauksena*).

Kielenhuolto on saanut vaikutteita myös varsinaisen kielitieteen ulkopuolelta, esimerkiksi viestintäteoriasta ja viestinnän tutkimuksesta. Sekä herätteitä että haasteita suomen kielen huollolle ovat antaneet Osmo A. Wiion vuonna 1968 ilmestynyt väitöskirja ja hänen laatimansa viestinnän oppikirjat. Samaa tietoa olisi toki ollut saatavissa aiemminkin, mutta se tuli lähemmäs, kun sitä sovellettiin suomeen. Viestintää opittiin ajattelemaan prosessina ja kieltä viestintään käytettävänä merkkijärjestelmänä, koodina. Oikeastaan tämä merkitsi sitä, että tutuista asioista voitiin puhua entistä täsmällisemmin käsittein. Wiio myös auttoi huomaamaan, että kielenkäytön ymmärrettävyyteen vaikuttavat sellaiset helposti säädeltävissä olevat tekijät kuin sanojen ja lauseiden pituus. Ymmärrettävyydetutkimuksen tuloksia on käytetty hyväksi esim. 1981 valmistuneessa virkakielikomitean mietinnössä ja sittemmin kielitoimiston antamassa virkakielen koulutuksessa (ks. Koivusalo–Huovinen–Nyberg 1980; Iisa–Piehl 1992). Toisaalta on ollut aihetta kielentutkimuksen ja kielenhuollon näkökul-

masta kritisoida viestinnätutkimuksen liiallisia yksinkertaistuksia (esim. Itkonen 1972, 374–377).

Suomen kielen huoltoon ei ole järjestelmällisesti sovellettu mitään kirjakieliteoriaa tai kielenhuoltoteoriaa, ja tuskin se jo vakiintuneen kirjakielen huollossa olisi mahdollistakaan. Hyödyllisiä virikkeitä sen sijaan varmasti olisi saatavissa. Tässä suhteessa lupaavalta vaikuttaa Prahan lingvistien tämän vuosisadan alkupuolella kehittelemä funktionaalinen kirjakieliteoria, jota me fenititit toistaiseksi tunnemme huonosti.

Mikä sitten ohjenuoraksi otettaessa kantaa yksityistapauksiin? Mielestäni edelleen seuraamisen arvoisia ovat ne näkemykset, jotka Aarni Penttilä on esittänyt jo vuonna 1930. Hän korostaa, ettei ole olemassa yhtä ainoata periaatetta, jonka avulla mikä tahansa oikeakielisyysskysymys voitaisiin ratkaista. Ratkaisu todennäköisesti löytyy, kun sovelletaan ja sovitetaan yhteen useita eri periaatteita. Keskeisiä periaatteita hän esittelee viisi (mas. 224–228):

1. Pyrkimys vakinaisuuteen. Tämän periaatteen soveltaminen tulee lähinnä kyseeseen äänne- ja muoto-opillisten rinnakkaisuusmuotojen kohdalla.

2. Johdonmukaisuus. Tämä periaate soveltuu lähinnä johto-opin tapauksiin.

3. Tarkoituksenmukaisuus. Kielestä puhuttaessa tarkoituksenmukaisuudella tavallisesti ymmärretään pyrkimystä selvyyteen, esim. monitulkintaisten ilmausten välttämiseen. Tarkoituksenmukaisuudella saattaa myös olla sovel-lusmahdollisuuksia tapauksissa, joissa ei ole valmista kiinteätä normia tai joissa on monta kilpailevaa normia. Tarkoituksenmukaista on niin ikään harkita, kannattaako ryhtyä sellaiseen valtavaan voimanponnistukseen kuin entisen normin mullistamiseen.

4. Esiintymäyseys. Penttilä huomauttaa kuitenkin, ettei kaiken mikä on yleistä tarvitse olla yleiskieltä.

5. Aitous. Penttilä panee merkille tämän periaatteen keskeisyyden oman aikansa oikeakielisyysskeskustelussa ja puhuukin ”aitosuomalaisesta kielellisestä ajattelutavasta”. Aitouden tavoittelu on johtanut siihen, että monissa tapauksissa on palattu vieraista malleista kansallisiin traditioihin, mutta tämäkään oikeakielisyyssperustelu ei ole ylennettävissä ainoaksi ja ehdottomaksi.

Eri periaatteet saattavat joutua ja usein joutuvatkin keskenään ristiriitaan. Silti tarkoituksenmukaisuus ja perisuomalaisuus kulkevat usein käsi kädessä, kuten Penttilä kirjoituksensa loppuksi huomauttaa.

LÄHTEET

- AAVIK, JOH. 1924: *Keeleuuenduse äärmised võimalused*. Tartu.
- ANTTILA, AARNE 1936: Kansallinen herääminen ja kielitaistelu. *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismen ja kansallisen nousun aika*. Jyväskylä.
- BECKER, REINHOLD VON 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo.
- De nordiske skriftspråkenes utvikling = De nordiske skriftspråkenes utvikling på 1800-tallet 3. Ideologier og språkstyring*. Rapport fra et symposium på Schaeffergården ved København 2.–5. oktober 1985. Oslo 1986.
- GUNDERSEN, DAG 1983: On the Development of Modern Norwegian. *Language Reform. History and Future. Vol. II*. Edited by ISTVÁN FODOR – CLAUDE HAGÉGE. Hamburg.
- HAKULINEN, LAURI 1957a: Kielivirheen suhteellisuudesta. *Kielitietoa*.
- 1957b: Tietoisesta kielenohjailustamme. *Kielitietoa*.
- 1958: Kielemme käännsälainoista. *Sanojen sanottavaa. Kirjoitelmia suomen kielestä ja suomalaisesta sanomisen taidosta*. Tietolipas 16. Forssa.
- 1969: *Suomen sanaston käännsälainoja*. Forssa.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Juva.
- IISA, KATARINA – PIEHL, AINO 1992: *Virkakielestä kaikkien kieleen*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 67. Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1951: Kielenohjailu ja kieliyhteisö. *Vrittäjä*.
- ITKONEN, TERHO 1972: Kielenhuoltomme tehtävistä. *Vrittäjä*.
- [1990]: *Vierassanat. Kielenkäyttäjän opas*. Helsinki.
- JAHR, ERNST HÅKON 1986: Det sosiopolitiske perspektivet på skriftspråksnormeringa i det 19. hundreåret (Noreg). *De nordiske skriftspråkenes utvikling*.
- JESSEN, ERLAND ULRICH 1986: Nationalromantik: nationalisme, skandinavisme og historicisme. *De nordiske skriftspråkenes utvikling*.
- JUDÉN, JAC. 1818: *Försök till utredande af finska språkets grammatik*. Wiborg.
- KARLSSON, FRED 1975: Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjauksvaikutuksesta. *Vrittäjä*.
- KAUKONEN, VAINO 1964: Suomenkielisen taidekirjallisuuden varhaisvaiheet. SK III.
- KEKÄLÄINEN, MARJA 1980: Kielellisen normin käsitteestä ja kielenhuollon periaatteista. *Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon*. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2. Tampere.
- KEITTUNEN, LAURI 1931: Uusin oikeakielisyyssopas. *Vrittäjä*.
- 1949a: *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*. Jyväskylä.
- 1949b: *Suomen kielen ohjesanasto*. Jyväskylä.
- Kielikello*. Kielenhuollon tiedotuslehti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Kielitietoa* = LAURI HAKULINEN – MARTTI RAPOLA: *Kielitietoa suomen kielen opiskelijalle ja opettajalle*. Tietolipas 8. Forssa 1957.
- KLINGE, MATTI 1980: Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostaminen. *Suomen kulttuurihistoria II*. Toimituskunta PÄIVIÖ TOMMILA, AIMO REITALA ja VEIKKO KALLIO. Porvoo.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *Ankara puutarhuri. August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Vammala.
- KOIVUSALO, ESKO 1989: Matti Sadeniemen Kielikello. *Kielikello*.
- KOIVUSALO, ESKO – HUOVINEN-NYBERG, LIISA 1980: *Selkeä virkakieli*. Valtion koulutuskeskus.
- KSVK = *Kalevalaseuran vuosikirja*. Helsinki.
- KUKKONEN, OTSO 1964: J. V. Snellman. SK III.
- LAAKSONEN, PETRI 1997: *Kielen variaation käsittely 1900-luvun keskikoulun ja peruskoulun yläasteen äidinkielen oppikirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. TYSYKL.
- LINDBERG, BO 1986: Nationalromantik och språkstyrning. *De nordiske skriftspråkenes utvikling*.
- LINDROOS, PETERI 1997: *Kielenhuolto yleisönosastossa. Suomen kieltä koskevat kirjoitukset Helsingin Sanomien yleisönosastossa vuosina 1988–1995*. Pro gradu -tutkielma. TYSYKL.
- LÖNNROT, ELIAS 1844: Muukalaisuudesta Suomessa. *Suomi*.
- 1858: Suomalaisia kielenoppi-sanoja. *Suomi*.
- MIKKOLA, J. J. 1928: Suomen kirjakielen kriisi. *Valvoja-Aika*.
- MUURINEN, PAULA 1982: *E. A. Saarimaan Huonoa ja hyvää suomea -oppaan oikeakielisyyssperusteista*. Suomen kielen proseminariesitelmä. TYSYKL.

- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. *Virittäjä*.
- PENTTILÄ, AARNI 1930: Oikeakielisyyden periaatteista. *Virittäjä*.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nyky-suomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakieleen sekä tekstinäytteitä*. Tietolipas 72. Jyväskylä.
- RAPOLA, MARTTI 1926: Huomioita Abraham Kollaniuksen pyrkimyksistä sanaston puhdaskielisyyteen. *Virittäjä*.
- 1942: Kolmensadan vuoden takaisia puhdaskielisyystavoitteita. *Virittäjä*.
- 1956: Murteiden taistelu – mitä se oli ja mitä se ei ollut. KSVK 36.
- 1963: *Henrik Hoffman, puristinen kielenkorjaaja*. Suomi 110:3. Helsinki.
- RENVALL, G[USTAV] 1837: Om Finlands National- eller Bokspråk. *Grammatiska Uppsatser*. Åbo.
- 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.
- RINTALA, PÄIVI 1993: Soome sõnavara uuenemine 19. sajandil. *Keelereform ja raamat*. Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 3. Koostanud ja toimetanud HELGI VIHMA. Tallinn.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo.
- 1947: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo.
- SELLBERG, LARS 1986: Rationalismen. *De nordiske skriftspråkernes udvikling*.
- SK III = *Suomen kirjallisuus III. Turun romantikoista Aleksis Kiveen*. Toim. LAURI VILJANEN. Keuruu 1964.
- SKK XI = *Suomen kansalliskirjallisuus XI. 1800-luvun alkupuolen suomenkielisiä runoilijoita ja runonkerääjiä, kirjailijoita ja kielimiehiä*. Toim. E. N. SETÄLÄ, V. TARKIAINEN ja VIHTORI LAURILA. Helsinki 1932.
- SETÄLÄ, E. N. 1921: Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. *Kielentutkimus ja oikeakielisuus*. Helsinki.
- TELEMAN, ULF 1986a: Inledning. *De nordiske skriftspråkernes utvikling*.
- 1986b: Språksyn och språkmetaforer hos några svenska språkvetarare under 1800-talets andra hälft. *De nordiske skriftspråkernes utvikling*.
- THOMAS, GEORGE 1991: *Linguistic Purism*. Singapore.
- TYSYKL = Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- UINO, ARI 1989: Kielitaistelu ja ”uusi suomalaisuusliike” 1918–1939. *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Päätoimittaja PÄIVIÖ TOMMILA. Kuopio.
- WIIO, OSMO A. 1968: *Readability, Comprehension and Readership. An experimental study on the readability of Finnish magazine articles, with special reference to readership*. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 22. Vammala.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

PÄIVI RINTALA: *Sprachauffassung und Sprachsteuerung*

Der Artikel befasst sich mit dem Einfluss der zu verschiedenen Zeiten herrschenden Sprachauffassungen auf die bewusste Entwicklung der finnischen Sprache. Zwei grundunterschiedliche Einstellungen zur Sprache vertreten hier einerseits die nationalromantische, andererseits die rationale oder funktionelle Auffassung von der Sprache. Nach der nationalromantischen Auffassung bildet die Sprache die zentrale Ausserungsform der nationalen Identität, weshalb die Eigenheit der Sprache zu pflegen ist. Die funktionelle Auffassung wiederum betont die Rolle der Sprache als Kommunikationsmittel, und deshalb ist es wichtig, die Sprache so zu entwickeln, dass diese Aufgabe möglichst effektiv und flexibel erfüllt wird.

Das Finnische wurde im 19. Jahrhundert zu einer modernen Kultursprache entwickelt – die entscheidende Phase waren die Jahren 1820–1870. Die vorherrschende Ideenrichtung im damaligen Europa war die Romantik, die sich in Finnland v.a. als Nationalromantik äusserte. Dank des Einflusses der Romantik wurde nach den staatspolitischen Veränderungen im Jahr 1809 in Finnland der Gedanke laut, dass die Nationalsprache Finnisch sei und dass die finnische Sprache den ihr gebührenden Status zu bekommen habe. Auch J.V. Snellman, der entscheidend auf die Verwirklichung dieser Ziele hinwirkte, entwickelte seine Theorie von der Nationalsprache auf Grund der Einflüsse der Romantik.

Damit die Schriftsprache den neuen Anforderungen genügen konnte, musste sie entwickelt werden. Dass dieser Entwicklungsbedarf erkannt wurde, ist also der Romantik zu verdanken. Schwieriger hingegen ist es festzustellen, was bei der praktischen Arbeit auf die Romantik, was auf andere Quellen zurückzuführen ist. Im vorliegenden Artikel gelange ich zu dem Schluss, dass bei der Förderung der finnischen Sprache der Sprachidealismus, die Wertschätzung der Volkssprache und das Streben nach Sprachreinheit Züge im Sinne der Romantik waren.

Viele Sprachforscher in Finnland wie auch anderswo vertraten im 19. Jh. die Auffassung, dass die Sprache eine Idealform habe, ihr wirkliches Wesen, das durch den Vergleich der verschiedenen sprachlichen Oberflächenformen freigelegt und der Sprachgebrauch in diese Richtung hin gesteuert werden kann. Die finnische Schriftsprache hatte kein "Goldenes Zeitalter" erlebt – die Idealform musste also gefunden werden durch Erforschen der Sprachgeschichte und der verschiedenen Dialekte. Die Volksdialekte wurden dabei besonders berücksichtigt, da sie ihre ursprünglichen Formen eher gewahrt hatten und dadurch auch die Schriftsprache bereichert werden konnte, die ja durch fremden Einfluss gebildet worden war. Auch nachdem der eigentliche Sprachidealismus in Finnland bereits der Vergangenheit angehörte, hat sich die besondere Wertschätzung der Volkssprache gehalten.

Die Sprachreinheit ist auch global betrachtet eine Folge des Nationalismus. In Finnland waren die Zeit des nationalen Erwachens und der Reform der Schriftsprache im 19. Jahrhundert, und später, während der "neuen finnischen Bewegung" nach dem Erlangen der Selbständigkeit (die 20er und 30er Jahre) Phasen von zielstrebigem Purismus. Gegenstand der Bestrebungen nach Sprachreinheit waren nicht nur der Wortschatz, sondern auch die Syntax. Der finnische Wortpurismus strebte nicht so sehr nach Eliminierung von fremdsprachlichen Elementen aus der Sprache, sondern nach der Bildung von eigensprachlichen Entsprechungen für Fremdwörter, für die es zuvor keinen eigenen Begriff gegeben hatte. Der Purismus wirkte also eher schöpferisch als aussondernd. Im Bereich der Syntax bemühte man sich v.a. darum, gewisse Strukturen, die nach dem Schwedischen gebildet waren, zu beseitigen.

Kennzeichnend für die Sprachauffassung der Junggrammatiker (zumindest in den nordischen Ländern) war die Betonung der instrumental Seite der Sprache. Man betonte, dass die Sprache ein Mittel zum Ausdruck der Gedanken sei und als solches Produkt des menschlichen Handelns. Wie auch andere Instrumente kann die Sprache aus verschiedener Sicht bewertet und immer zweckmässiger gestaltet werden. Diese Auffassungen der Junggrammatiker wurden um die Jahrhundertwende durch E. N. Setälä bekannt, der auch selbst ein Anhänger dieser Auffassungen war.

In den jüngsten Jahrzehnten hat die "Reinheit" als Argument der Sprachpflege ihre Bedeutung verloren. Klarheit und Kommunikativität sind heute wichtigere Beurteilungskriterien von Sprachformen und Sprachgebrauch. Die Verlegung des Schwerpunkts hängt einerseits mit der Veränderung des allgemeineren sprachwissenschaftlichen Paradigmas zusammen, was sich auch in der Ausrichtung der Forschung, den Examensanforderungen der Universitäten und in den Lehrplänen der Schulen zeigt. Andererseits konnte der Schwerpunkt verlegt werden, weil die Sprachsteuerung Resultate erzielt hat. Neben den Einflüssen von der vielseitiger gewordenen Sprachforschung wird die moderne Sprachpflege durch die Kommunikationsforschung beeinflusst, die in Finnland seit den 60er Jahren betrieben wird.

